

Тут варто визнати, що, слідуючи закріпленим Конституцією і Законом про свободу совісті й релігійні організації і визнаними міжнародною спільнотою принципам демократизму релігійної сфери життя, Україна і в наступному буде залишатися поліконфесійною країною. Важливою при цьому буде залишатися діяльність органів державної влади, наукових установ і громадських організацій зорієнтована на толерантизацію міжконфесійних і міжцерковних відносин, мінімізацію ще наявного між релігійними спільнотами протистояння. Церква в Україні відокремлена від держави. Відтак проблеми, які виникають у відносинах між Церквами і релігійними організаціями мають вирішуватися не засобами телефонного дзвінка чи якогось розпорядження з боку владних структур, а органами правопорядку. До цього слід звикати релігійним інституціям, які існують в умовах громадянського суспільства.

Проф. О.Саган

3. Державно-церковні відносини в їх практичному вияві

Позиція держави (її очільників та владних структур) щодо Церкви, особливості сформованих державно-церковних відносин значною мірою впливають на характер розвитку церковних інституцій та рівень релігійності населення, а також на забезпечення права громадян на свободу совісті. Відтак розбудова правової демократичної України неможлива без постійної уваги державних органів до питання гарантування свободи совісті та віросповідання, стан забезпечення яких наразі залежить як від їх конституційно-правового регулювання та наявності цілісного механізму гарантування вказаної свободи, так і від способу контролю й реагування на порушення законодавства.

Загальна характеристика моделей державно-конфесійних відносин в Україні в їх історичній ретроспективі наразі вже достатньо висвітлена,¹ а відтак ми зупинимось безпосередньо на нинішніх практичних проявах характеру державно-конфесійних відносин в Україні. Головним із цих проявів ми визначили б намагання і владних структур, і релігійних організацій гармонізувати (у міру їх розуміння цього процесу, та за певними часовими винятками, коли були спроби окремих Церков монополізувати свої відносини з державою) державно-церковні, міжцерковні й внутрішньоконфесійні

¹ Див., наприкл.: Саган О. Держава і Церква – основні моделі взаємодії // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. – К., 1999. – С.45-49; Саган О. Політика і релігія // Політологія. Підручник. – К.: Академія, 2001. – С. 358-373; Саган О.Н. Особливості розвитку державно-конфесійних відносин у сучасній Україні // Релігійна свобода: релігія в постмодерному суспільстві - соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти. Наук. щорічник № 13. – К., 2008. – С. 47-53 та ін.

відносини.

Відтак актуальною стає проблема відслідковування і своєчасного реагування на ті негативні явища, які виникають у царині свободи совісті. На жаль, в Україні практично немає інституцій, які б на постійній основі займалася б крос-регіональними і багатовимірними моніторингами релігійних процесів.² Єдиний державний орган,^{*} який діє нині в структурі Міністерства культури і покликаний відслідковувати дотримання українського законодавства у сфері свободи совісті, не має змоги проводити соціологічні дослідження, необхідну упереджувальну чи роз'яснювальну роботу у тому чи іншому регіоні, а займається переважно реагуванням на скоєні порушення чи негативні тенденції, статистикою релігійного життя. Те ж можна сказати й про ті нечисленні громадські, в т.ч. й церковні інституції, які намагаються моніторити сферу державно-церковних відносин.

На нашу думку, подальший розвиток державно-церковних відносин в Україні нині вичерпав свій адміністративний ресурс. Необхідна зміна існуючих законодавчих норм та усталеної практики таких відносин, які призводять до ескалації проблемних питань у сфері свободи совісті. Зокрема, ми б виділили кілька груп таких проблем.

Перш за все – це **зміна** (вдосконалення) базового **законодавства у сфері свободи совісті**. Адже, незважаючи на те, що чинний Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» є, на думку багатьох експертів, навіть зарубіжних, одним із найкращих у Європі, у ньому все ж є достатньо слабких місць. Найбільш гостро вони проявилися практично у всіх політичних виборчих компаніях, коли норми згаданого закону порушувалися без жодних наслідків для їх порушників. Мається на оці ст.5 закону, якою заборонено участь релігійних організацій у політичній агітації або ж сприяння у її проведенні, а також спонукання з боку чиновників, представників політичних партій чи окремих кандидатів до такої участі.

Недостатньо виписаний у законі й аспект реєстрації релігійних організацій. Зокрема питання розділення реєстрації релігійних інституцій і відсутністю прозорості щодо документів, які реєструються в обласних чи республіканському центрах, встановлення обмеження для заснування релігійних організацій в кількості не менше 10 осіб, коли для заснування інших громадських організацій достатньо трьох тощо.

Проблемним є питання проведення релігієзнавчої експертизи, що, згідно з прийнятими свого часу Положеннями про Держорган у справах релігій (незалежно від його модифікацій і підпорядкувань), є одним із основних його завдань. Неоднозначність такої ситуації вступає в конфлікт з позицією

² Див.: Саган О.Н. Сучасні проблеми державно-церковних відносин в Україні: аспекти регулювання чинного законодавства // Релігійна свобода: взаємини держави і релігійних організацій - правові та політичні аспекти. Науковий щорічник №10. – К., 2006. – С.73-79;

* Нині це – Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України.

Європейського суду з прав людини, згідно якої держава має право перевіряти, чи здійснює будь-який рух чи асоціація, під виглядом досягнення своїх релігійних цілей, згубну для населення діяльність. Відповідно, ніщо інше не може бути причиною для відмови у реєстрації статуту релігійної організації. Згідно Декларації генеральної асамблеї ООН «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії та переконань», свобода сповідування релігії чи переконань підлягає лише обмеженням, встановленим законом та необхідним для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я та моралі, так само, як і основних прав та свобод людини.

Проте, хоча релігійні організації, згідно українського законодавства, реєструють лише свій статут (положення), на практиці ж подається значно більше документів, які проходять перевірку. Фактично здійснюється реєстрація не статутних документів, а віровчення, представленого тією чи іншою організацією. Але оціночні характеристики релігії, згідно міжнародних стандартів, неприпустимі. Про це свого часу чітко зазначив Європейський суд з прав людини. У справі Митрополія Церкви Бессарабії та інші проти Молдови (Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova, 2001) Європейський суд чітко визначив: «...в принципі право на свободу релігій у цілях Конвенції виключає оцінку державою легітимності релігійних переконань». Критикуючи ступінь свободи,

яка дозволена органам влади, Європейський суд зазначив, що право на свободу релігії, гарантоване Конвенцією, виключає будь-яке свавілля з боку держави в питаннях визначення, чи є легітимними релігійні переконання або ж способи, якими ці переконання виражаються.

Ці й інші слабкі місця українського Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» стали створювати певні проблеми вже наприкінці 90-х років минулого століття, а тому новий закон (чи нова редакція діючого закону) потрапив у «План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають із її членства у Раді Європи». Протягом 2006-2011 років було підписано чотири Укази Президента України, у яких давалися доручення відповідним державним органам у справах релігій підготувати проект нової редакції закону. Міжвідомча робоча група, створена ще у 2006 р., розробила відповідну редакцію законопроекту, яка, з незначними змінами, й була подана у листопаді 2010 р. у Кабінет Міністрів України від імені Держкомнацрелігій.

У Верховній Раді було кілька спроб народних депутатів провладної коаліції подати на розгляд іншу редакцію закону, навіть принципово інший за концепцією (виписаний під одну Церкву) законопроект про свободу совісті. Але заполітизованість цього питання не дозволила жодному (а подано було їх понад десяток) проекту пройти комісії Верховної Ради. Важливим у процесі стримання прийняття нової редакції закону стали і звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, яка у своїх резолюціях постійно зазначає, що «таке важливе питання, як оновлення законодавства про свободу совісті, не повинно розглядатись поспіхом та в наявних умовах трансформації

політичного устрою».³

Нині існують правові колізії між чинним Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» й деяким іншими законами України. Оскільки, як було сказано вище, зміна базового закону, що регулює питання свободи совісті, є заполітизованим і може відбутися у віддаленій перспективі, нині є нагальна необхідність узгодити статті інших законів, що чіпають питання свободи совісті («Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про загальний військовий обов'язок» та ін.).

Якщо узагальнити необхідні зміни у законодавстві, то, на наш погляд, вдосконалення законодавчої та іншої нормативної бази у сфері державно-церковних відносин повинно здійснюватися передовсім шляхом відпрацювання юридичних механізмів розв'язання питань, які виникають у відносинах між державними й релігійними структурами, а також між різними релігійними організаціями. Мова йде перш за все про сприяння виконання статутних завдань релігійних організацій, участі Церков у служінні, що має неабияке соціальне значення (спрямоване на зміцнення моральних підвалин суспільства, розвиток милосердницької, добродійної діяльності тощо).

З іншого боку – потрібне подолання можливих дестабілізуючих впливів Церков на суспільство, деполітизація релігійного середовища. Йдеться в тому числі й про те, щоб мінімізувати спроби партій та інших політичних формувань використовувати релігійні інституції у власних цілях; зменшити залежність останніх від закордонних центрів; не допустити перетворення конфесійного чинника на знаряддя етнічного й територіального сепаратизму тощо.

Іншим великим блоком питань, пов'язаних із функціонуванням Церков в українському соціумі, є **економічні питання**. Перш за все потребує переведення у чітку юридичну площину проблема повернення Церквам і релігійним організаціям колишніх культових будівель та іншого конфіскованого у них майна, яке перебуває у державній і комунальній власності.* Нині питання відновлення історичної справедливості стосовно

³ Всеукраїнська Рада Церков закликає Президента та Уряд не поспішати зі зміною чинного Закону про свободу совісті, 04.11.2010 // Інститут релігійної свободи / www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=740%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk; Всеукраїнська Рада Церков закликає владу не поспішати з новою редакцією Закону про свободу совісті, 19.07.2011 // Офіційний сайт ВРЦіРО / vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=1

* Реституція церковного майна є зобов'язанням, яке Україна взяла на себе під час вступу до Ради Європи. Так, у п.11 висновку Парламентської асамблеї Ради Європи №190 (1995) нашій державі рекомендується «встановити правове розв'язання питання про повернення церковної власності». Про необхідність «гарантувати релігійним інституціям, власність яких була націоналізована в минулому, реституцію цієї власності в належні строки або, якщо це неможливо, справедливу компенсацію» Україні – як, власне, й іншим пострадянським державам – було нагадано і в рекомендації ПАРЕ від 24.04.2002 р. №1556 (2002).

релігійних організацій вирішується на основі Указу Президента України,⁴ що суперечить ст. 92 Конституції України, де передбачено, що правовий режим власності регулюється виключно законами України. У тому числі й через це реституція церковного майна відбувається в Україні спорадично, а то й часто на суб'єктивній основі – залежно від релігійних уподобань тих чи інших чиновників. Проте ця проблема є складною і багатогранною. Адже на майно часто претендують Церкви, які вийшли із однієї конфесії. Наприклад, майно, конфісковане більшовиками на початку ХХ ст. у православної Церкви, може бути передане принаймні чотирьом-п'яти православним Церквам. Не менш складна ситуація і у іудеїв, яких в Україні нараховується кілька течій, чи у мусульман, які теж далеко не однорідні тощо.

Зняти суб'єктивізм у питанні реституції церковного майна може лише прийняття спеціального Закону, в якому були б комплексно вирішені питання реституції. Адже слід чітко розуміти, що повернення всього конфіскованого майна нині практично неможливе, а тому слід законодавчо визначити фінансові та часові межі цього процесу. Зазначимо, що такий законопроект («Про повернення майна культового призначення релігійним організаціям»), відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України №148-р від 15.03.2006, був розроблений Держкомнацрелігій України і поданий у 2008 р. на погодження всім зацікавленим установам та відомствам. Проте хронічна відсутність коштів у Держбюджеті України (прийняття кожного подібного закону передбачає чітку вказівку на джерела отримання коштів для його реалізації) фактично звела нанівець шанси проходження цього законопроекту навіть через Кабмін України.

Без відповідного закону питання реституції церковного майна не могла вирішити й створена Кабінетом Міністрів України Міжвідомча комісія з підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, порушених унаслідок проведення тоталітарної політики у минулі часи. Комісія із моменту створення засідала всього кілька разів, а в останні роки, після кількох змін Кабінетів Міністрів, взагалі не збиралася.

Інший блок економічних питань – впорядкування землекористування релігійних організацій. Нині суперечки виникають навколо проблеми щодо того, чи можуть релігійні організації бути визначені суб'єктами права на постійне користування земельними ділянками із земель державної і комунальної власності. Церкви відстоюють таке право, а також право бути суб'єктами права власності на землю, що потребує змін відповідно у ч.2 ст.92 та ч.1 ст.82 Земельного кодексу України. Крім того, релігійні організації претендують на збереження пільг зі сплати податку на землю, зазначені у ст.12 Закону України «Про плату за землю».

І ще одне, не менш важливе питання цього блоку – виділення земельних ділянок для здійснення статутних цілей релігійних організацій (переважно для

⁴ Указ Президента України від 21.03.2002 №279 «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій».

будівництва культових споруд). Завдяки особистим втручанням вищих урядовців країни, доручень Президента України (наприклад, №1-1/657 від 8.07.2005 щодо «необхідності особистого контролю вищих державних посадовців за розглядом звернень релігійних організацій щодо надання їм земельних ділянок»), ситуацію в окремих областях країни дещо покращилася, проте не змінилася кардинально. Адже залишається ще багато «проблемних» населених пунктів, де продовжується практика блокування виділення земельних ділянок чи надання вже виділеної ділянки іншій релігійній громаді. Про це свідчать десятки випадків і судових процесів в Одеській, Донецькій, Львівській та інших областях. Це питання стає особливо актуальним у тих регіонах, де у місцеві органи влади обрані клірики тих чи інших Церков (переважно Московської юрисдикції). Отже, є велика ймовірність свідомого блокування ними виділення земельних ділянок для потреб інших Церков чи релігійних організацій.

Дещо меншими за масштабністю, але не менш важливими у практиці є й інші економічні проблеми релігійних організацій. Зокрема, Церкви давно і безуспішно намагаються домогтися від Уряду країни встановлення орендної ставки за використання нерухомого державного майна у розмірі не вищому, як для населення, вартості нерухомого майна, визначеної експертним шляхом (Додаток №2 «Методики розрахунку і порядку використання плати за оренду державного майна», затвердженої Постановою КМУ №786 від 04.01.1995). Логічним, на нашу думку, було й встановлення у 2009 р. для релігійних організацій та заснованих ними навчальних закладів тарифів комунальних послуг (оплати електро-, газо- та водопостачання, послуги із централізованого опалення) на рівні тарифів для населення. Проте нинішній Кабінет Міністрів України своєю Постановою №869 від 01.06.2011 відмінив ці пільгові тарифи, знову прирівнявши релігійні організації до суб'єктів підприємницької діяльності.⁵

Наступним крупним блоком державно-церковних відносин є **питання гуманітарного характеру**. У першу чергу мова йде про врегулювання участі Церков і релігійних організацій в освітньо-виховному процесі, моральному формуванні підростаючого покоління. Адже, незважаючи на роки дискусій, суттєвих зрушень у вирішенні цієї проблеми не досягнуто.

Тут можна виділити кілька вузлових питань, які потребують детальних відповідей. Перш за все – як і ким повинні викладатися дисципліни духовного спрямування у загальноосвітніх школах і вузах. Значним каталізатором у поверненні уваги суспільства до зазначеної проблеми стало рішення Міносвіти запровадити з вересня 2005 р. у загальноосвітніх школах курс «Етика». Програма курсу одразу викликала значні (і часто справедливі) нарікання з боку християнських Церков, які стали вимагати заміни курсу «Етики» на апробовані у сотнях західноукраїнських шкіл курси «Християнської етики» (а також «Основи християнської етики», «Основи православної культури»,

⁵ Предстоятель УПЦ звернувся до голови Уряду з проханням про поновлення пільг релігійним організаціям // Церковна православна газета. – 2011. – № 20 (294).

«Основи православної культури Криму» тощо). Не вирішення проблеми свого часу спровокувало навіть відкрите звернення предстоятелів християнських Церков до вищого керівництва держави щодо запровадження предмету «Християнська етика в українській культурі» у освітніх закладах країни.

Прихильники запровадження курсу «Християнська етика» у загальноосвітній навчальній процес⁶ апелюють до закріпленого у європейському законодавстві права на впровадження релігійної освіти, оскільки це право є фундаментальною складовою релігійної свободи (ст.2 Першого протоколу Європейської конвенції з прав людини, п.3 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1202 від 1993 р. тощо). Крім того, згідно міжнародного права, батьки мають право впливати на формування шкільної програми, а тому практично у всіх країнах Європи діти мають можливість вивчати релігію. У Німеччині, Італії та деяких інших країнах таке їх право закріплене у Конституціях. Причому прихильники релігійної освіти школярів не обмежуються лише запровадженням окремих курсів у шкільній програмі: у світі функціонують сотні тисяч конфесійних шкіл (лише християнських – понад 200 тисяч), які мають державні ліцензії на надання освітніх послуг, але у виховному процесі орієнтуються на певні моральні норми свої конфесій. Зрештою, конституційне відокремлення школи від Церкви не означає повну ізоляцію цих інституцій, оскільки стратегічна мета у них одна – духовне оздоровлення та консолідація суспільства.

На нашу думку, запровадження курсів духовного спрямування матиме успіх у навчальному процесі за умови виконання кількох важливих передумов: добровільність для школярів відвідування занять, тобто надання даним курсам статусу факультативів; запровадження гнучких підходів (регіональна адаптація) як до змісту курсів, так і до часу їх запровадження – лише у міру готовності вчителів та матеріальної бази; наявність альтернативи для тих дітей, які не захочуть відвідувати ці факультативи; активна роз'яснювальна та пропагандистська робота освітян щодо своїх напрацювань, що зніме соціальну напругу.

Поза тим необхідно віддавати собі звіт, що одне лише затвердження і рекомендування для використання Міністерством освіти і науки у липні 2010 р. курсу «Християнської етики» (для 1-4 і 7-11 класів), а у серпні цього ж року – програми духовно-морального виховання для дітей дошкільного віку, не зніме нинішні соціальні протиріччя. Змінити суспільство на краще зможе лише злагоджена робота у цьому напрямі центральних та регіональних державних органів, школи, батьків, громадських організацій і Церков.

Певним вирішенням проблемних питань було б визнання Церков і релігійних організацій суб'єктами права при заснуванні дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів неприбуткового характеру. Для цього слід внести відповідні зміни до чинного законодавства. Важливим є також зміна ставлення державних органів до конфесійних шкіл, тобто

⁶ Див., напр.: Релігійне навчання і виховання в Україні: проблеми і шляхи розв'язання // Національна безпека і оборона. – 2005. – №8 (68). – С. 26-48.

досягнення рівності в отриманні соціальних прав і гарантій викладачами/вчителями та студентами/вихованцями релігійних дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. Нині цей прошарок громадян не може скористатися визначеними державою пільгами. Держава, на нашу думку, повинна також запровадити для учнів спеціальну програму на кшталт тих, які існують для дітей сиріт – «гроші ходять за дитиною» (на дітей, які навчаються у «конфесійних» школах, необхідно виділяти кошти на оплату праці вчителів базових загальноосвітніх предметів).

Не менш давньою і складною в Україні є проблема задоволення релігійних потреб військовослужбовців. В умовах практично повної відсутності юридичного підґрунтя, у деяких Церквах в Україні йде активна розбудова капеланських відділів, які вже на практиці займаються «духовним окормленням військовослужбовців» (наприклад, створена Курією Львівської Архиепархії УГКЦ релігійна місія «Центр військового капеланства», що діє як в Україні, так і за її межами). Зазначимо, що в умовах відсутності в Україні Помісних Церков, жорсткої залежності кількох найбільших Церков від своїх закордонних центрів, капеланство може суттєво і негативно вплинути на боєздатність українських військових формувань, бо ж матиме збій в саме українському патріотичному вихованні. Тут слід враховувати ставлення закордонних центрів до незалежності України.

Важливим для майбуття крупних Церков в Україні є внесення Вищою атестаційною комісією України у травні 2010 р. спеціальності «богослов'я» до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук (при відсутності державних освітніх стандартів для спеціальності «теологія/богослов'я» у вузах). Із цим нововведенням в Україні почався якісно інший процес у наданні теологічної освіти. На черзі, очевидно, державна акредитація релігійних навчальних закладів і визнання державою дипломів їхніх вищих навчальних закладів та наданих богословських ступенів та звань.

Четвертим блоком практичного проявлення державно-церковних відносин в Україні є **державне сприяння (законодавче врегулювання) соціальної, гуманітарної та благодійної діяльності релігійних організацій**. Зазначена діяльність Церков, як показує досвід, значно ефективніша, аніж «освоєння коштів» відповідними державними інституціями. Адже ні для кого не секрет, що авторитет релігійних інституцій у питаннях захисту життя людини, зменшення і викорінення практики абортів, формування у суспільстві відповідального ставлення до статевих відносин, народження і виховання дітей тощо, є найвищим у суспільстві. Церквами постійно оприлюднюються звернення на захист життя, викорінення шкідливих звичок тощо. З іншого боку, така спільна діяльність релігійних інституцій стає основою для подальшої міжконфесійної та державно-конфесійної співпраці в цих питаннях. У подальшому це матиме позитивний вплив на покращення міжконфесійних відносин в країні.

Проте ефективна діяльність релігійних інституцій утруднюється

успадкованим з радянських часів українським законодавством, яке ще донедавна мало на меті лише максимальне обмеження прав і свобод релігійних інституцій. Покращити ситуацію може прийняття низки законів (чи поправок до вже діючих) та законодавчих актів для врегулювання, наприклад, порядку здійснення в Україні соціально значущих благодійних проектів для незахищених верств населення. Незважаючи на позірне сприяння державних органів, отримання релігійними організаціями гуманітарних вантажів й досі є складною процедурою. Відтак важливим видається здійснення додаткових заходів для максимального сприяння добродійній та милосердницькій діяльності Церков. Адже внесок релігійних організацій в цю надзвичайно потрібну в нинішніх умовах справу достатньо суттєвий.

На сучасному рівні розвитку комунікацій участь представників релігійних організацій у здійсненні заходів із захисту суспільної моралі буде значно ефективнішою, якщо конфесіям буде надана (за некомерційними розцінками) можливість мати ефірний час як на державних теле- і радіоканалах, так і на створеному у перспективі громадському телебаченні й радіомовленні. ВРЦіРО неодноразово зверталася до керівництва України із проханням посприяти (безкоштовно виділити відповідні частоти) створенню всеукраїнського т.зв. духовного теле- і радіоканалу. Проте це питання жодного разу навіть не розглядалося у відомствах Кабміну України.

Як бачимо, нині в Україні існує цілий комплекс проблем, які неможливо вирішити частково, змінивши один чи два закони. На нашу думку, потрібний системний підхід до вирішення зазначених проблем, який можливий лише за умови прийняття на законодавчому рівні науково обгрунтованої Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, яка б відповідала європейському та світовому досвіду врегулювання проблемних питань, пов'язаних із свободою совісті в Україні, але враховувала б при цьому національну специфіку, вже сформовані традиції міжконфесійних відносин. Така Концепція свого часу вже була створена і пройшла багаторічне експертне обговорення. До речі, аналізу Концепції тричі присвячувалися засідання Центру економічних і політичних досліджень ім.О.Розумкова. Той факт, що до розробки законопроекту були залучені представники ВРЦіРО та інших зацікавлених церковних та громадських інституцій, в т.ч. й державних органів, науковці Академії наук, свідчить про те, що це був достатньо компромісний документ, який пройшов випробування часом. А тому лише після прийняття Концепції як закону доцільно розробляти нові проекти законів про свободу совісті та вносити зміни до тих законодавчих актів, що стосуються функціонування у Україні релігійних інституцій. Інакше країна й в подальшому матиме правові колізії між законами та законодавчими актами. Крім того, прийняття закону про стратегічне бачення державою своїх відносин із конфесіями (Концепція закладає принцип партнерських відносин) дозволить більш чітко регламентувати діяльність тих державних органів, які регулюють нині питання, пов'язані із свободою совісті в країні. Зокрема є потреба розробити із врахуванням міжнародного досвіду пропозиції щодо

статусу, назви, функціональних обов'язків нинішнього державного органу у справах релігії, який існує лише як один із департаментів Міністерства культури, що явно суперечить законодавчо визначеному його статусу.

Адже за умов відокремлення Церкви від держави існування інституції «у справах релігії» у тому вишгляді, в якому вона нині функціонує, є алогічним. Перспективним, на нашу думку, є створення «Громадської ради з питань свободи совісті» як дорадчого органу Кабміну України та її обласних відділень у формі міжконфесійних рад при головах Облдержадміністрацій.

Яким чином нині відбувається діалог/співробітництво між Українською державою і Церквами? Тут можна говорити про кілька позицій:

1. Активне включення Церков у вирішення існуючих нагальних соціальних проблем в українському суспільстві. Перш за все мова йде про спеціальні церковні програми, що реалізуються релігійними місіями, монастирями, чернечими чинами та спеціальними установами, іншими релігійними організаціями для роботи з групами ризику (хворі на туберкульоз, рак, безхатченки, сироти тощо). Церкви та релігійні організації України брали і беруть активну участь у роботі, спрямованій на ліквідацію наслідків екологічних та технологічних катастроф. Щороку у літніх дитячих таборах та на базах відпочинку, що належать релігійним організаціям, оздоровлюються десятки тисяч дітей з неповних і проблемних сімей та з сімей, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Релігійні місії та спільноти в Україні намагаються брати активну участь у великих міжнародних милосердницьких проектах. Крім того, в країні працюють групи волонтерів, представники Церков здійснюють опіку над пацієнтами психіатричних лікарень, будинками по догляду за нужденними тощо. Релігійні організації утворюють спеціальні медичні центри, пересувні амбулаторії, опікуються проблемами боротьби з тяжкими захворюваннями. Подекуди ця спільна робота набуває нових якостей, оскільки її результати лише в кінцевому підсумку спрямовуються тим соціально-демографічним групам, які не здатні самі себе утримувати, а в початковій фазі зусилля добродійців скеровані на допомогу тим, хто здатен і хоче працювати. Це – допомога технікою, насінням, засобами хімічного обробітку землі тощо, з наступними викупом продукції у її виробника і безкоштовним розподілом між установами соціального спрямування. Так, говорячи мовою християнського соціального вчення, Церква намагається подолати не лише «бідність слабких», але й «бідність сильних».

2. Створення і діяльність Громадських рад при державних установах та відомствах.

Такі ради вже доказали свою ефективність для запровадження тих чи інших новацій. Зокрема, не без впливу Громадської ради при Міністерстві освіти і науки з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями, були прийняті рішення про визнання державою захисту богословських дисертацій чи затверджені МОН предмети духовно-морального виховання. За участі Громадської ради при Міністерстві охорони здоров'я України з питань

співпраці із Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій ухвалено «Етичний кодекс лікаря України», прийнято Концепцію і Стратегію участі Церков у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу. Радою у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України розроблено Концепцію душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України. Кілька важливих документів були прийняті Науково-консультативною радою з питань релігії та національностей при Національній експертній комісії України з питань захисту суспільної моралі тощо.

3. Створення та діяльність міжцерковних/міжконфесійних рад. Серед найбільш авторитетних слід відзначити діяльність ВРЦіРО (об'єднує 19 релігійних напрямів) та «Ради євангельських протестантських Церков України» (9 об'єднань). Крім них, існують ще «Нарада представників християнських Церков України (9 Церков), Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України при Держкомнацрелігій (4 напрями).

Участь представників Церков в офіційних державних заходах національного рівня, а держчиновників – у церковних святах чи привітання вірних Церков і релігійних організацій з їх святами. Перш за все мова йде про участь Предстоятелів чи глав Церков та релігійних організацій у святкуванні Дня незалежності (та інших державних свят і заходів) та інавгурації Президентів України. З іншого боку, демонстративна присутність чиновників на різдв'яних, пасхальних та інших богослужіннях, повага до всіх релігійних напрямків, яка навіть прописана як обов'язок чиновника у «Загальних правилах поведінки державного службовця». В цих Правилах у пункті 2.6 сказано, що держслужбовець «має виявляти толерантність і повагу до різних релігійних організацій, шанувати народні звичаї і національні традиції. При цьому не слід демонструвати свої релігійні переконання чи уподобання, не віддавати перевагу будь-яким об'єднанням громадян, релігійним організаціям незалежно від їх чисельності, статусу, конфесійності, напрямків діяльності тощо» (Наказ Головного управління державної служби України від 19 липня 2011 року, №176).

З приходом до влди В.Януковича і до початку 2011 року спостерігався певний відхід від багатьох вже усталених традицій державно-церковних відносин, що на перших порах справляло враження про спробу ідеологів нової політичної команди запровадити якщо не де-юре, то принаймні де-факто перевагу для однієї Церкви – УПЦ Московського Патріархату. На користь цього свідчили факти благословення на Президентство від Московського Патріарха, уячасть В. Януковича винятково лише у заходах й богослужіннях УПЦ МП і його небажання зустрічатися із главами інших Церков, ліквідація Держкомнацрелігій тощо. Проте після його зустрічі із ВРЦіРО, що відбулася у квітні 2011 року, де було засвідчено необхідність створення сприятливих умов для розвитку релігійних організацій, забезпечення рівних прав і можливостей, ситуація почала повільно* (таке уповільнення спричиненге, на нашу домку, ліквідацією Декржкомнацрелігій) набувати попередніх рис – повернення до державно-церковного діалогу. Крім того, незважаючи на

відкрити симпатію всіх владних структур лише до УПЦ МП, остання не вийшла із активного міжцерковного діалогу і співпраці з іншими церквами у рамках міжцерковних організацій.

Влада, на нашу думку, не може не усвідомити хибність ставки лише на одну Церкву, що є продовженням лише політичного сприйняття УПЦ МП. Адже проблем у багатьох сферах українського соціального і громадського життя стільки, що вирішені вони можуть бути лише спільними зусиллями суспільства та всіх Церков й релігійних організацій. Співпраця держави і Церков є, або у перспективі може бути плідною у багатьох напрямках, а це – розробка й впровадження різноманітних соціальних програм, захист фундаментальних норм моралі, духовне виховання молоді, підтримка інституту сім'ї, збереження довкілля, відродження традицій милосердя і благодійництва, охорона здоров'я тощо. Неоціненною є участь релігійних організацій у проведенні суспільно значущих акцій (вшанування жертв Голодомору, тоталітарних режимів тощо), під час яких релігійні організації виховують у вірян повагу до національних свят, історичних подій, культурних та духовних надбань Українського народу.

І останнє, на чому хотілося б наголосити, то це на тому, що формування партнерських відносин держави і Церков та релігійних напрямів неможливе без чітких механізмів відслідковування і реагування на існуючі лінії конфліктів* (на яких ми свідомо не зупинялися, оскільки це виходить за межі нашого розгляду і наразі не є визначаючими не лише у державно-церковних, але й у міжцерковних відносинах), та на порушення чинного законодавства у сфері свободи совісті. Адже саме неухильне дотримання законів, що регулюють діяльність релігійних організацій і міжнародні зобов'язання України стосовно захисту свободи совісті, гарантує невтручання держави у справи Церков, а також унеможливорює претензії окремих Церков щодо своїх переваг та привілеїв. Для цього, окрім законодавчо визначених механізмів, на нашу думку, в Україні доцільно скористатися й Рекомендацією Парламентської Асамблеї Ради Європи №1412 (1999 р.), яка спонукає уряди країн-учасників «створювати чи підтримувати незалежні національні чи регіональні інформаційні центри щодо груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру». Ці інформаційні центри можуть стати певною гарантією щодо недопущення порушення законодавства і основою того явища, яке прийнято називати «громадянським суспільством».

Підводячи підсумок, зазначимо, що сучасна державно-церковна політика Української держави (принаймні у її нормативно-регулятивній частині) в цілому спрямована на розвиток соціального партнерства** та

* Міжправославні суперечності, несприйняття багатьма «традиційними» церквами і релігійними організаціями їхніх т.зв. «нетрадиційних» колег, захоплення храмів тощо.

** Орієнтиром тут є приклад врегулювання проблем у релігійній сфері західно- і центральноєвропейських країн, де значну увагу приділяють розвитку рівноправного діалогу держави з релігійними інституціями, створюють сприятливі умови для якнайшвидшої адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу у сфері

забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій, утвердження суспільної терпимості та поваги між віруючими (не в останню чергу завдяки імплементації Україною міжнародних правових норм, спроможності авторитетних європейських та світових організацій аналізувати дотримання державою законодавства щодо прав людини та діяльності релігійних організацій тощо).

Пров. наук. співр. М.Бабій

3. Свобода совісті та свобода релігії: теоретичний і практичний вимір

Проголошення свободи совісті та свободи релігії є одним із важливих завоювань людства в контексті цивілізаційного розвитку. Аналіз історично-темпорального аспекту розвитку свободи совісті і свободи релігії засвідчує константну увагу до цих проблем у розмаїтті їх вияву. Вони (ці проблеми) без перебільшення є одними з важливих і актуальних тем філософського, правознавчого, релігієзнавчого та теологічного дискурсів. Сутнісній концептуальній своєрідності свободи совісті та свободи релігії, їх парадигмальним основам, присвячений значний масив наукової і теологічної літератури, спеціальних досліджень⁷.

Надзвичайна увага до проблем свободи совісті та свободи релігії, висока їх оцінка певною мірою визначається екстраординарною значущістю для буття людини та соціуму. Вони знаходяться нині в центрі уваги як міжнародного співтовариства, так і суспільно-політичної й наукової думки США, Європи, в тому числі й України.

Зрозуміло, що така зацікавленість диктується передусім гострою потребою практики, а також необхідністю теоретичного осмислення тих граней свободи совісті й свободи релігії, які є найбільш актуальними і важливими.

У цьому зв'язку декілька загальних зауважень.

свободи совісті. А саме: «Європейської конвенції з прав людини», «Паризької хартії для нової Європи», низки рекомендацій та рамкових конвенцій ПАРЄ.

⁷ Див. Свобода релігії и убеждений: основные принципы – М., 2010; Залужний А.Г. Право. Религия. Закон. – М., 2008; Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. – К., 1994; Бурьянов С.А. Свобода совести и светскость государства в Российской Федерации. – М., 2010; Климов В.В. Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності. – К., 2009.